

Təhsilin sənaye cəmiyyətindən postsənaye cəmiyyətinə transformasiyası: itirdiklərimiz və qazandıqlarımız

“Azərbaycan müəllimi” qəzeti təhsil eksperti, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru Etibar Əliyevin Azərbaycan Avropa Məktəbində Azərbaycan Müəllim İnkişaf Mərkəzinin təşkil etdiyi “Transformasiya üçün təhsil” TEDx konfransındakı çıxışının aktuallığını nəzərə alıb həmin çıxışı dərc edir.

Müəyyən olunmuş mövzuya görə mən dərhal təhsildən danışmalı idim. Yəqin siz də bunu gözləyirdiniz. Bilirəm ki, təhsillə bağlı əksəriyyətinizin qayğıları, özünü-zün, yaxınlarımızın, övladlarımızın, sizə əziz olan bütün uşaqların və yeniyetmələrin təhsili ilə bağlı ciddi düşüncələriniz var. Ölkə təhsilinin sabahı hamımızı düşündürür. Bəlkə də məndən elə sözlər eşitmək istəyirsiniz ki, planlarımız qətiləşsin, ya dəyişsin, ya da hər şeyin yolunda olduğuna əmin olasınız.

Amma mən indi acliqdan danışmaq istəyirəm. Bəli, məhz acliqdan. Sizə də yaxşı bəllidir ki, tarixin müxtəlif dövrlərində bəşər övladlarının böyük qismi acliqla üz-üzə qalib və hətta acliq bəzən böyük insan kütlələrinin sonuna çıxıb.

Ac adamı indi də təsəvvür etmək olar, səhərdən axşamacan, ya sabahacan ac qalan adamı... Onun halını, əsən əllərini, rəngini dəyişən dodaqlarını, qırpınan gözlərini xəyalımızda canlandırma bilirik. Acı mənzərə alınacaq. Amma bir də əksəriyyətin acliq yaşadığı kənd və şəhərləri, ölkələri düşünün. Acliq qorxunc və zalımdır. Onu sadəcə düşündükdə də dəhşətli mənzərə adamı çəşdirir.

Bəşər tarixinin böyük hissəsi acliqla keçilib. Bunu heç kim inkar etmir. Mən indi acliqla bağlı çox acı tarixi olaylar xatırlada bilərəm. Amma bu acılığa bir az da gülüş qatsaq, fransız kraliçası Mariya Antuanettanın çörək istəyən ac xalq haqda dediyi sözləri hamınız bilirsiniz: “Çörək yoxdursa, tort yesinlər!”

Bu gün siz kəndə getsəniz, gö-rəcəksiniz ki, dadlı kənd məhsulları – kəndin çörəyi, balı, qaymağı, əti, toyuğu, tərəvəzi, göyörtisi adamı iştaha gətirir. Aqrar gözəllik deyə bilərsinizmi buna? Bəli, deyə bilərsiniz. Bilirsiniz ki, aqrar dövr özündən əvvəlkinə nisbətən artıq irəli bir cəmiyyət idi. Amma bəşəriyyət özünün aqrar dövründə, yəni əhalinin böyük əksəriyyətinin kənd təsərrüfatı ilə məşğul olduğu dövrdə daha böyük, daha dəhşətli acliqlar yaşamışdı. “Yağmadı yağış, bitmədi qamış” dövrü idi. Hətta onu da demək olar ki, sənaye dövrü acliqlara qarşı yarandı. Təhsilə də acliqla qarşı düşünülmiş layihə kimi baxmaq olardı. Sənaye özünün yeni üsul və qurğuları ilə istehsalı artırmalı, acliqlığı da yox etməli idi. Maarifçi baxışlarda xeyli mənəvi və ictimai hədəflər də vardı. Amma sənaye dövründə təhsilə əsasən əməyi həyata keçirənləri hazırlamaq vasitəsi kimi baxırdılar. Təhsil sənaye üçün işçilər hazırlayırdı. Aqrar dövrün arxada qalması kənd təsərrüfatının aradan qalxması deyildi, amma indi ona da yardımçı olan və yalnız onunla kifayətlənməyən yeni istehsal sahələri – sənaye yaranmışdı. Üsullar, qurğular, gübrələr, vasitələr yardıma gəlmişdi. Sənayeyə yaxından yardımçı olan yeni təhsil modeli də yaranmışdı. Sənaye dövrü postsənaye dövrünə yaxınlaşanda artıq acliqla kifayət qədər qalib gəlmişdi. Acliq tamam yox olmamışdı, amma ondan qurtulmağın yolları tapılmışdı. Yeni situasiya və yeni istehsal sahələri yaranmışdı. Əhalinin daha çox hissəsi artıq sənaye və aqrar sektordə çalışmırdı. Xidmət sahələri böyümüş, yeni növ məhsulun istehsalına başlanılmışdı. Bu məhsulun adı bilgi idi. Yeni postsənaye dövrü gəlmişdi. Bilgi çağı, informasiya cəmiyyəti adlandırmaq olardı onu. İkinci Dünya müharibəsi bitmiş, hətta Antuanettanın çörək istəyən ac xalq haqda dediyi sözləri hamınız bilirsiniz: “Çörək yoxdursa, tort yesinlər!”

Məhsul çox idi və bu səbəbdən ucuzlaşdığı üçün istehsala marağı öldürmüşdü. Amma artıq acliqla qalib gəlməyən yolları tapılmışdı. Acliqlıq, kasıblıq, səfalət yenə haralarda sa vardı, amma bunun qalma səbəbləri ictimai-siyasi idi. Əsas o idi ki, acliqlığın aradan qaldırılması yolları – yeni istehsal imkanları tapılmışdı. Keçilmiş yolu ümumiləşdirsək, gö-rün necə mənzərə yaranır:

1. Aqrar dövr – bu dövrdə əsas struktur istehsala heç nə verməyən, lakin ona sahib çıxan monarxiya, ordu, kilsə və digər dini idarəçilik strukturları idi.

2. Sənaye dövrü – əsas struktur firma və korporasiyalar idi.

3. Postsənaye dövrü – əsas struktur bilginini, bilim adamlarını, bilən adamları yaradan və paylayan universitetlərdir. Gördünüzümü, sənaye dövründən sonra təhsilin modeli və rolu necə dəyişdi. Sənaye dövründə təhsil sənayeyə, əməyə bağlı idi. Postsənaye dövründə o, müstəqil və mərkəzi mövqedədir.

Bu gün təhsil klassik maarifçilərin dediyi mənəvi vəzifəni də yerinə yetirir, sənaye dövründəki kimi işi bilən əməkçilər də yetişdirir, ən başlıcası, bilgi istehsal edir və bu bilgilərlə yeni dövr yaradır. İndi yeni dövr də o qədər tez gəlir ki, asanlıqla demək olar – gələcək daha tez ortaya çıxır. Dünən sehrli güzgü ilə danışmağı nağıl edən adamlar bu gün ağıllı telefonlarla videogörüntü

ilə danışmağı adi hal sayır.

Yeni acliqlıq hekayəsinin bitməsi tək-cə qarınların doyurulması deyil.

100 il bundan qabaq orta ömür əksər ölkələrdə 30 yaşın civarında idisə, bu gün Avropada orta ömür 80-ni ötür. Nə vaxtsa kralların ailəsində uşaq ölümü o qədər çox idi ki, bəzən varis tapmaq çətin olurdu. Bu gün isə normal ölkələrdə bu göstərici 1%-in altındadır. Tarix boyu Azərbaycanda ürək və qəlb barədə yalnız gözəl şeirlər yazılırdısa, bu gün ürəkköçürmə əməliyyatları həyata keçirirlər.

Harvardlı alim Deniel Bell 1959-cı ildə postsənaye anlayışını bizə bəxş edəndə, yəqin ki, yeni dövrün bu qədər böyük üfüqlərə sahib olacağını düşünməzdi.

Əzizlərim, acliqla mübarizə dövrü mahiyyət-cə arxada qalib, indiki dövr insanı bütün bələlərdən qurtarmaq və ya daha böyük imkanlara sahib olmaq dövrüdür.

Və gördünüz ki, təhsil bu dövrün mərkəzində dayanıb. Universitetlər yeni dövrün baş müəssisələridir. Rəqabətə davamlılıq, sürət, məhsuldarlıq, innovasiya və az qala hər fayda oradan gəlir. Təhsildən gəlir. Kimlərsə bu dövrlə hələ yaxşı ayaqlaşa bilmirsə, o demək deyil ki, bu dövr uğurlu deyil. İndi acliqlıq hekayəsinə bitirib, ayaqlaşmağa qayıdaq. Ayaqlaşa bilirikmi? Burada qırxayaq haqda məşhur şeir yadıma düşür. Uilyam Harveyin şeiri:

*Biri vardı, biri yoxdu,
şən bir qırxayaq vardı,
Qurbağa bir söz soruşub,
onu cəncələ saldı.
“Hansı ayağından sonra hansı
ayağın gəlir?”
Qırxayaq bərk fikrə getdi, sonra
duruxub qaldı,
İndi yazıq çəşbaş olub,
daha yeri-yə bilmir.*

Baxırıq, nələrimiz var, baxırıq ki, bizə lazım olandan 40 şey var.

Amma postsənaye dövrünün bütün tələbləri olmadıqda, o 40 şey, şeirdə deyilən kimi, bir birinə dolaşır – qırxayağın ayaqları kimi. Biz ayaqlaşa bilmirik. Univeritetlərimiz ayaqlaşa bilmir. Başlanğıclar var, amma ayaqlaşa bilmirik. Bu, reallıqdır. Bəziləri düşünə bilər ki, elə ölkələr var universitetləri qədimdir, ona görə irəlidir. Amma tamam tərsinədir. O universitetlər qədim də ola bilər, cavan da, amma yeni olmalıdırlar. Cənubi Koreyada olduqca gənc bir universitet yaratdılar, Koreya İrəli Texnologiyalar Universiteti (KAİST) bu gün ABŞ universitetləri ilə rəqabət aparır. Onu yaratmaq üçün ABŞ-in əfsanəvi Massaçusets Texnologiya İnstitutunun köməyindən istifadə etmişdilər. Çox sadədir məsələ! Universitet qocalmaz, yeni, təzə-tər qalar. Təhsil də həmişənin. Bizim müasirliklə ayaqlaşmağımız üçün təhsilimizin cavan, iti ayaqları olmalıdır. Möhkəm və yeri-yə bilən. Bu gün dünyada ən iti qaçan ayaq azərbaycanlı idmançıya məxsusdur. Amma təhsilimizin ayaqlarının iti olmasından ötrü işlər görülməlidir. Bilgi məhsula çevrilməlidir. Bilgili insan kapitalla çevrilməlidir. Bunun yolunu bilirikmi? Çox vacib sual budur.

Nüfuzlu Kolumbiya Universitetində 2005-ci ildən “Bilməmə” kursları tədris olunur. Universitetə məşhur alimlər dəvət olunurlar ki, onlar nələri bilmədikləri haqda danışsınlar. Müxtəlif sahələrin alimləri danışsınlar ki, onlar nəyi bilmək istəyirdilər, onların düşün-

cəsinə görə daha vacib olanlar nədir, zəruri bilikləri necə almalıdırlar? Bu kurslarda əsas diqqət ona ayrılır ki, dərslərdə nə yoxdur, buna görə də tələbələrə nəyi bilmədikləri, nəyi bilmək istədikləri haqda düşüncələri oyadırlar.

Bizim təhsil bilgi verməklə yanaşı, insanımıza bilmədikləri haqda da düşünməyi öyrətməlidir. Bizim təhsil bilinməyənləri axtarmağa başlamalıdır.

Postsənaye dövrü budur.

Məncə, biz özümüzə sual etməliyik, biz postsənaye cəmiyyəti olmuşuqmu? Nə qədər olmuşuq? Bilgi statusu dəyişibmi? Bilik güclü məhsula çevrilibmi?

Bizim buradakı mövzunun adı əslində, çox maraqlıdır: “Təhsilin sənaye cəmiyyətindən postsənaye cəmiyyətinə transformasiyası: itirdiklərimiz və qazandıqlarımız”. Heç nə itirməyəcəyik. Nə qazanacağıq?

Qazanc haqda düşünməyən də yeri yoxdur burada. Bu, bizim dövrümüzdə mövcud olmağın doğru yoludur. Ayaqlaşmaq yoludur. Ayaqda durmaq yoludur. Yəni təhsilin hekayəsi acliqdan başlayır və ayaqlaşmaqla bitməlidir.

Təhsilin hekayəsi sonacan yazılmalıdır. Ayaqlaşmaya qədər yazılmalıdır.

Postmodernist filosof R.Rorti iki növ təhsili fərqləndirir: mövcud ənənəvi mədəniyyətə qoşulma və sərbəst cəhdlər, öz təcrübə və mülahizələrinin nəticələrinin dərk edilməsi hesabına müasir mədəniyyətin müxtəlifliyinə qoşulma.

Postmodernistlər müasirlərin diqqətini canlı və mürəkkəb həqiqətin birxətli doqmaya çevrilməsi təhlükəsinə cəlb edirlər. Tənqidi pedaqogika istənilən digər pedaqogikamı məcbur edir ki, bir şeyi daima nəzərdə saxlasınlar: insan öz yanlış fikirlərinin əsirinə çevrilməyib ki?

Deviz belədir: “Özünə kənar-dan baxmağın vaxtı deyilmi? Bəli, özümüzə kənar-dan baxmağı bacarmalıyıq”.